

ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП МОВОЗНАВСТВА

Проблема полісемантичності слів та словесних виразів тісно зв'язана з проблемою тлумачення та розуміння різноманітних текстів: літературних, наукових, релігійних, медичних тощо, а отже – з герменевтикою. Довготривале обговорення у філософії й мовознавстві питання про специфіку *розуміння текстів* поставило *проблему тлумачення* тих чи інших феноменів духовної культури у відповідних поняттях, термінах, символах, образах, знаках тощо, якими оперують наука, філософія, міфологія, релігія, мораль, мистецтво й інші сфери духовного життя. Це, в свою чергу, тягне за собою питання про можливість “перекладу” даних феноменів з мови кожної з цих сфер на мови інших, навіть коли “мовами” виступають не слова, а знаки, символи, схеми, образи і т.п. Ще більшої актуалізації дана проблема набула в наш час, коли навіть у науці виявилися не тільки вербалізовані, але й невербалізовані елементи знання, такі як інтуїція, передчуття, переживання й інші стани “неявного знання” (М.Полані). Певним результатом обговорення окресленого кола питань було формування у західно-європейській некласичній філософії кінця XIX - початку XX століть герменевтики як мистецтва тлумачення історико-філософських, релігійних і інших текстів. Лише згодом ця процедура увійшла до арсеналу наукових засобів. Нас цікавитиме, яким чином “спрацьовує” герменевтичний підхід до наукового дослідження в мовознавчих дисциплінах, а також у сфері вищої філологічної освіти. Філософський аналіз зазначених проблем вимагає розгляду наступних питань:

1. Становлення і розвиток герменевтики як напрямку філософствування й гуманітарних наук. Феномен розуміння.
2. Герменевтика та інтерпретація. Герменевтичний підхід у процесі лінгвістичного дослідження тексту.
3. Місце герменевтики в перекладацькій діяльності.

4. Пояснення, тлумачення, розуміння як герменевтичні процедури в системі вищої філологічної освіти.

Становлення і розвиток герменевтики як напрямку філософствування й гуманітарних наук. Феномен розуміння

Методологічним принципом мовознавства герменевтика стала не одразу. Як один з напрямків сучасної філософії, вона пройшла довгий і складний шлях від одного з методів витлумачування деяких текстів до самостійного функціонування в системі філософських течій, шкіл і напрямків. Тому спочатку студентам слід звернутися до витоків філософської герменевтики. Термін “герменевтика -” в перекладі з грецької мови - означає роз’яснювати, тлумачити, “витлумачувати”, доводити до розуміння. В сучасних умовах герменевтику розглядають у двох сенсах: 1) як теорію й практику інтерпретації мовних виразів, представлених знаками, символами й мовою, тобто текстами; 2) як напрямок у сучасній філософії. Саме слово “герменевтика” походить від імені Гермеса (в грецькій міфології Гермес – це посланець бога Зевса, який повинен був роз’яснювати людям сенс повідомлень від останнього). У філософії інтерес до герменевтики як методологічного принципу гуманітарного знання виник у зв’язку з наявністю непорозумінь, відсутністю згоди між людьми в процесі спілкування, а також розбіжностей у розумінні одних і тих же філософських текстів.

Біля витоків герменевтики як досить самостійного філософського напрямку стояли німецькі мислителі Ф.Шлейєрмахер, В.Дільтей, М.Хайдеггер, Г.-Г.Гадамер, К.-О.Апель, Ю.Хабермас, сучасний французький філософ П.Рікьор та інші, які продовжували розвивати різні напрямки й розгалуження герменевтики як певної філософської концепції. Якщо Ф.Шлейєрмахер (будучи не лише філософом, а й теологом) надавав перевагу герменевтиці як методу тлумачення релігійних текстів, то В.Дільтей прагнув віднайти в ній єдиний метод для всіх гуманітарних наук. Він вважав, що методи природознавства не придатні для гуманітарного знання, оскільки для *природничих наук* основним методом є *пояснення*, а для *гуманітарних* – метод *розуміння*.

В мовознавстві герменевтичні проблеми певною мірою розглядав В. фон Гумбольдт, зв'язуючи їх перш за все з процедурою розуміння в мовленнєвому спілкуванні людей. На його думку, кожен індивід розуміє одне й те ж слово по-своєму. І навіть якщо розбіжності тут можуть бути незначними, вони, як круги на воді розходяться крізь усю товщу мови. А тому будь-яке розуміння завжди є разом з тим і нерозумінням, а будь-яка згода в думках та почуттях – разом з тим є й розходженням у них (В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию – С.84). Тобто він торкався ролі герменевтичних процедур лише як допоміжного засобу порозуміння між людьми для встановлення значення того чи іншого слова. Його висловлювання з приводу ролі герменевтики в мовознавстві знайшло відображення й у творчості О.О.Потебні, який писав, що “слово є настільки засобом розуміти іншого, наскільки воно є засобом розуміти самого себе” (А.А.Потебня. Мысль и язык. – С.122). Тому слово слугує посередником між людьми і встановлює між ними розумний зв'язок.

Науково розробленою теорією герменевтики стала лише в творчому доробку Г.-Г.Гадамера. Він відрізняв своє уявлення про роль герменевтики від традиційних у кінці XIX століття теологічного та філологічного уявлень про неї. Останні обмежувалися лише пропедевтичною функцією будь-якої історичної науки – як мистецтва правильного тлумачення письмових джерел. Г.-Г.Гадамер визнавав існування єдиної герменевтики для всіх наук та галузей духовної сфери суспільного життя. Під дах герменевтики він зібрав буквально всі значимі орієнтири: практику, життя, слово, діалог (Див.: Г.-Г.Гадамер. Актуальность прекрасного. – С.7-15).

Досліджуючи й узагальнюючи історію її формування, він віддавав належне Ф.Шлейермахеру, який вперше поставив за мету відшукати єдність герменевтики і вважав, що вона не повинна залежати від способу передачі думки – письмово чи усно, чужою чи рідною мовою. Г.-Г.Гадамер зазначав, що, за Шлейєрмахером, зусилля розуміти має місце скрізь, де не відбувається безпосереднього розуміння або де доводиться брати до уваги можливість непорозуміння (Г.-Г.Гадамер. Истина и метод. – С.226). Але сам Г.-Г.Гадамер пішов далі свого видатного попередника і розглядав проблему розуміння не лише крізь призму дослідження

текстів, але й показав її актуальність для порозуміння між народами, націями тощо, оскільки для нього розуміння є мовною і мовленнєвою проблемою. Причому герменевтика, на його думку, здійснює рефлексію як щодо повсякденної мови, так і мови науки. Стосовно ролі герменевтичних процедур у розвитку науки, то Г.-Г.Гадамер відмічав тут універсальність герменевтичної рефлексії.

Що ж таке *феномен розуміння* в концепції Г.-Г.Гадамера? Для нього розуміти – значить “перш за все зрозуміти саму справу й лише в другу чергу – виділити та зрозуміти чужу думку як таку” (Там само. – С.349). В даному випадку “справа” – це дещо, що до нас звертається, а “дещо” – це сам текст чи певні людські вироби (або навіть явища природи), які треба зрозуміти. Дослідник повинен діяти, аби змусити текст (або вироби чи природні явища) заговорити. Проте тут ініціатива в розкритті сенсу не на боці інтерпретатора, хоча саме він ставить питання. Інтерпретатор змушений пристосовуватися до ситуації, підбирати питання, слова, вчинки, прислуховуватися не до себе, а до текста. У запитаннях людини *вчувається* вплив і людини, й текста. Отже, *справа* у Г.-Г.Гадамера – це єдність, що реалізується у взаємодії текста й інтерпретатора. Між ними встановлюється відношення координації, а не субординації, хоча остання вплетена в діяльність інтерпретатора в процесі прояснення сенсу. Тобто *герменевтичний інтерес* спрямований у першу чергу не на гадки людей, а на тексти (факти), їхню *істину*.

Стосовно наукового пізнання герменевтичні процедури тлумачення й розуміння застосовував Г.Фреге. Він вважав, що науці потрібні штучні вирази, які мають цілком певні й тверді значення. А для того, щоб зробити зрозумілими ці значення та виключити можливі непорозуміння, використовуються пояснення (Г.Фреге. Избранные работы. – С. 100). Важливу роль у процесі тлумачення й пояснення наукових теорій відіграє, на його думку, наявність *бажання* їх зрозуміти. Отже, герменевтична процедура передбачає органічне поєднання об’єктивного і суб’єктивного моментів процесу розуміння певного змісту.

Онтологічного статусу герменевтика набула у творчості М.Хайдеггера. Він чи не вперше у філософії застосував герменевтичні процедури до тлумачення людських екзистенціалів – переживань, доводячи, що саме таким чином

відбувається пізнання людиною світу. *Розуміння* у нього виступає як присутність, а формування розуміння є *тлумаченням*. Він розрізняв життєвий сенс герменевтичних засобів та їхнє застосування у філології, вважаючи, що філологічне розуміння й тлумачення застосовується переважно в науковому пізнанні (у філологічному тлумаченні текстів). Відповідно до цілей своєї власної філософії М.Хайдеггер надавав перевагу тлумаченню та розумінню у повсякденній життєдіяльності людей, оскільки, на його погляд, у побутовому розтлумачуванні “відбувається будь-яке справжнє розуміння, тлумачення й повідомлення, перевідкриття та новоосвоєння” (М.Хайдеггер. *Бытие и время*. – С.169). Проте він не розглядав свою філософію як герменевтику: в його дослідженнях проблеми *Dasein* вона була лише одним з методів. Важливу роль екзистенціальним моментам розуміння відводив і пізній Л.Вітгенштейн. Він вважав, що, наприклад, для розуміння й тлумачення музичної фрази необхідне її переживання в процесі прослуховування (Л.Вітгенштейн. *Философские исследования*. – С.475). Таким чином, розуміння для нього – це специфічний зміст переживань.

З німецької герменевтичної традиції деяким чином випадає концепція розуміння Г.Ріккerta, який прагнув усунути психологізм з проблеми розуміння. В праці “*Науки про природу і науки про культуру*” він писав, що терміном “розуміння” треба позначати не безпосереднє переживання інтерпретатора й того, кого він інтерпретує, а “надчуттєвий” сенс самого текста. Недаремно Г.Ріккерт розмежовував терміни “пояснення”, “розуміння” та “тлумачення”. Він виділяв три царства: дійсності, цінності й сенсу, з якими корелюють три різних методи їх досягнення: пояснення, розуміння й тлумачення (Г.Ріккерт. *Науки о природе и науки о культуре*. – С.36). Проте він вбачав і зв’язки між ними, відводячи при цьому головну роль теорії цінностей. На його думку, “в основі світогляду, який не обмежується простим *поясненням* світу, необхідно повинна лежати теорія цінностей. Спочатку ми повинні *зрозуміти* цінність культури в її історичній багатоманітності, тоді лише зможемо ми підійти до *тлумачення* сенсу нашого життя з точки зору цінностей (виділено нами – Л.Д.)” (Там само. - С.3). Тобто у

нього йдеться про логічно-сміслове розуміння культурних цінностей, не зв'язане з переживанням.

В кінці XX століття герменевтику як філософську теорію розвивав П.Рікьор. Здійснюючи аналіз тексту, він, з одного боку, підтримує ідею звільнення розуміння від примату суб'єктивності як в особі інтерпретатора, так і в особі автора, а з іншого – прагне не до розмежування пояснення, тлумачення й розуміння, як це робить Г.Ріккерт, а до їх органічного поєднання. П.Рікьор розглядає *розуміння* як здатність відтворювати структуру тексту, а *пояснення* – як операцію по проясненню кодів, що лежать в основі цієї структури. Для нього головним у проблемі розуміння є не онтологічний, а семантичний підхід, зв'язаний з інтерпретацією знаків і символів тексту. Він зазначає, що “суб'єкт, який, інтерпретуючи знаки, інтерпретує себе, більше не є Cogito: це – існуючий, який через тлумачення свого життя відкриває, що він знаходиться в бутті до того, як покладає себе й розпоряджається собою. Так герменевтика відкриває спосіб існування, який залишається від початку й до кінця *інтерпретованим буттям*” (П.Рікьор. Конфликт інтерпретаций. - С.16), а це, в свою чергу, відбувається в мові.

За визначенням П.Рікьора, завдання герменевтики полягає в тому, щоб “показати, що існування досягає слова, сенсу, рефлексії лише шляхом неперервної інтерпретації всіх значень, які народжуються у світі культури”. При цьому “існування стає самим собою – по-людськи зрілим існуванням, лише привласнюючи собі той сенс, який перебуває спочатку “назовні”, у творах, установленнях, пам'ятниках культури, де об'єктивується життя духу” (Там само. – С.34). На його думку, розуміючи себе в знаках і за їх допомогою, людина радикальним чином відмовляється від самої себе, оскільки знаки й символи, які вона тлумачить, деякою мірою звертаються до людини, заявляють про себе і починають розпоряджатися її існуванням. Отже, рікьорівська концепція розуміння зв'язана з процедурою інтерпретації текстів і, на відміну від інших, спрямована на формування певної епістемологічної програми. Тобто у П.Рікьора герменевтика виступає засобом епістемології.

Американський філософ Р.Рорті, навпаки, розмежовує герменевтику й епістемологію. Для нього розбіжність у цих двох дисциплінах виявляється в ході розмови. Герменевтика розглядає відношення між різними дискурсами як відношення між частинами проблеми у можливій розмові, де надія на одностайність не втрачається до кінця розмови. Епістемологія ж розглядає надію на одностайність як знак існування загальної засади, яка, будучи напевне невідомою для тих, хто говорить, об'єднує їх у загальній для всіх раціональності (Р.Рорті. Философия и зеркало природы. – С.235). Виходячи з цього, він уточнює проблему розуміння: “Ми будемо епістемологами, якщо, чудово розуміючи, що відбувається, тим не менше, захочемо кодифікувати те, що відбувається, щоб розширити розуміння, посилити його, передати розуміння іншим або підвести його під “засади”. Ми повинні бути герменевтиками, коли не розуміємо, що відбувається, але будучи досить чесними, визнаємо цю обставину, а не впадемо у *крикливе* “віговство” стосовно того, що відбувається” (Там само. – С.237). Але разом з тим, епістемологія й герменевтика не конкурують, не протистоять одна одній, а взаємно допомагають одна одній.

Таким чином, рортівський підхід до проблеми розуміння в науках про природу й науках про дух пориває з традиційним модерністським їх розмежуванням як абсолютно опозиційних явищ. Не заперечуючи різниці між ними, він все ж таки наполягає на постмодерністському їх зближенні, комплементарності, обстоює думку про взаємопроникнення епістемологічного й герменевтичного дискурсів. За його висловлюванням, герменевтика – це не “інший шлях пізнання” – “*розуміння*” на противагу передбачуваному “*поясненню*”, а інший шлях оволодіння матеріалом (Там само. – С.263). Такий підхід до проблеми розуміння передбачає неоднозначність інтерпретацій одного й того ж текста, яка впливає з плюралістичної природи оточуючого світу, описаного в цьому тексті.

Важливого значення проблемі розуміння надавав і М.М.Бахтін. Він писав, що “жодне явище природи не має “значення”, лише *знаки* (в тім числі й слова) мають значення. Тому будь-яке вивчення знаків, у якому б напрямку воно далі не пішло, обов’язково починається з *розуміння*” (М.М.Бахтин. Автор и герой. – С.311). На

його думку, первинною реальністю будь-якої гуманітарної науки – філології, лінгвістики, літературознавства, наукознавства тощо – є текст. Виходячи саме з тексту, вони бредуть різними напрямками, вихоплюючи різноманітні шматки природи, суспільного життя, психіки, історії, поєднують їх то каузальними (причинно-наслідковими), то смисловими зв'язками, змішують констатації з оцінками. Але від вказування на реальний об'єкт необхідно перейти до чіткого розмежування предметів наукового дослідження. Реальним об'єктом є суспільна людина, яка говорить і виражає себе іншими засобами. Чи можна знайти до неї і до її життя який-небудь інший підхід, окрім як через створені або створювані нею знакові тексти? Чи можна її спостерігати й вивчати як явище природи, як річ? Фізична дія людини має бути зрозумілою як вчинок, але неможливо зрозуміти вчинку поза його можливим знаковим вираженням (мотиви, цілі, стимули ступені усвідомлення і т.д.). Ми ніби змушуємо людину *говорити* (конструємо її показання, пояснення, сповідь, визнання...), отже, всюди маємо справу з можливим *текстом* і його *розумінням*. Дослідження стає запитуванням і бесідою, тобто діалогом. Досліджуючи людину, ми всюди шукаємо й знаходимо *знаки* і намагаємося зрозуміти їхнє *значення* (Там само. – С.311-312). Отже, М.М.Бахтін *проблему розуміння* виводить за межі дослідження власне тексту, оскільки головним об'єктом (та й суб'єктом) розуміння у нього виступає людина у всій багатоманітності її буття.

Таким чином, вийшовши за межі методу тлумачення й розуміння історичних текстів, сучасна герменевтика охоплює найважливіші питання та категорії філософії, які торкаються буття й знання, часу і вічності, логіки та мови. Цей факт є свідченням того, що герменевтика, всупереч бажанням її родоначальників, претендує на роль власне філософії. А ставши філософською теорією, вона здатна здійснювати рефлексію щодо інших теорій, виконувати методологічну функцію в конкретно-наукових пошуках, бо розвиток науки здійснюється в тому числі й завдяки герменевтичним процедурам стосовно попередніх наукових теорій та їх тлумаченню в термінах новітніх наукових розробок. Отже, герменевтика постає не лише як специфічна філософська теорія, але й як методологічний принцип гуманітарного знання.

Герменевтика та інтерпретація. Герменевтичний підхід у процесі лінгвістичного дослідження тексту

Як герменевтичні процедури тлумачення й розуміння в останні десятиліття набули особливого поширення не тільки в гуманітарному знанні, але й у природничих науках. Тому роль і місце герменевтики як засобів людського освоєння світу визначається нині зростанням ролі науки, в якій розуміння виступає формою прийняття наукових положень. У такому випадку розуміння як гносеологічну та методологічну операції, що застосовуються в науковому пізнанні, можна вважати дотичними до процедури інтерпретації. Це зв'язано з тим, що методи герменевтики й інтерпретації вимагають встановлення значень певних наукових виразів. Їхнє тлумачення відбувається через використання знаків інших виразів, істинність яких уже обгрунтована. Такий підхід сприяє адекватному прочитанню нових наукових виразів. У зв'язку з цим слід порівняти герменевтику з процедурою інтерпретації, виробленою в математиці та перенесеною у природознавство, а також встановити співвідношення між ними.

Як помітив ще І.Кант, потреба у поясненні “вбудована” в людський розум, вона є однією з внутрішніх закономірностей людського мислення. Цей факт визначається налаштованістю нашого мислення на відшукування причинно-наслідкових зв'язків. Таким чином, пояснення – це особлива форма мислення, зв'язана не лише з онтологічним облаштуванням світу, з його організованістю в систему каузальних зв'язків, але й особливою потребою людського розуму в усьму вбачати порядок, структуру, системність. Саме цією особливістю мислення й можна пояснити, чому вчені у своїх дослідженнях серед усіх пізнавальних засобів надають перевагу поясненню як операції інтерпретації.

У перекладі з латинської мови “інтерпретація” дає кілька значень: 1) посередництво; 2) улаштування; 3) тлумачення, пояснення; 4) перекладання; 5) коментування. Але як науковий термін “інтерпретація” найчастіше використовується для відповідного тлумачення, прояснення змісту знаків однієї мови в знаках іншої. Це стосується й застосування термінів, знаків, символів, схем

у лінгвістиці, літературознавстві, соціальних науках, що піддаються формалізації, а в сучасних умовах – у процесах комп'ютеризації й інформатизації. Отже, для інтерпретації, як і для герменевтики, характерними є процедури пояснення, тлумачення та розуміння, робить зазначені методи близькими за змістом. Але вони мають і відмінності: герменевтика історично була орієнтована на тлумачення історичних, релігійних, літературних текстів природної мови, а інтерпретація – на прояснення знаків штучних мов дедуктивних наук. Тому процедури пояснення, тлумачення й розуміння в гуманітарних та природничих науках мають свою специфіку.

В “Сучасному філософському словнику” інтерпретація розглядається як аспект розуміння, спрямованого на смисловий зміст тексту (Современный философский словарь. – С.351). Тут зазначається, що для можливості здійснення операції інтерпретації необхідний процес внутрішньої чи зовнішньої комунікації між адресантом та адресатом, які можуть бути розділені як простором, так і часом. У даному випадку відбувається перекодування однієї системи знаків у знаки та терміни іншої системи, тобто відбувається процедура перекладу, оскільки неможливо інтерпретувати жодного мовного явища без перекладу його знаків на інші знаки тієї ж системи чи на знаки іншої системи. Тут інтерпретатор сприяє перекладу одних знаків на інші з метою прояснення суті тексту.

В некласичній теорії пізнання, яка в останнє десятиліття ХХ століття набула розповсюдження у філософському дискурсі, проблему інтерпретації зв'язують з чуттєвим пізнанням світу й подальшим кодуванням людиною сенсорних даних у певних категоріях чи гіпотезах. Висунення таких гіпотез забезпечує процедуру інтерпретації, або осмислення. В результаті цього сенсорні дані отримують предметні сенси, а сприйняття виявляється тісно зв'язаним з феноменом розуміння. Тобто процедура розуміння з герменевтики переноситься в традиційну гносеологію. В останній інтерпретація розглядається: 1) як приписування, надання сенсу тим об'єктам, які його не мають (наприклад, явища природи); 2) як виявлення сенсу в тих випадках, коли він уже заданий при створенні відповідного об'єкта (наприклад, мови, текстів, витворів мистецтва тощо).

Отже, виявляється, що *інтерпретація є універсальною операцією, яка пронизує всю духовну діяльність, і особливо процес пізнання, забезпечуючи буття суб'єкта в культурі та комунікаціях*. Це пояснюється тим, що комунікації обумовлені перш за все мовною діяльністю людини, в якій вона має справу з різними текстами (Л.А.Микешина, М.Ю.Опенков. Новые образы познания и реальности. – С. 34). Дане зауваження щодо ролі інтерпретації впливає з її визначення П.Рікьором. Він вважає, що інтерпретація – “це робота мислення, яка полягає в розшифруванні сенсу, що стоїть за очевидним сенсом, у розкритті рівнів значення, які містяться у буквальному значенні” (П.Рікер. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – С.18). Таким чином, він говорить про інтерпретацію таємних сенсів, закладених у символах. На його думку, інтерпретація має місце там, де є надзвичайно складний сенс, і саме в інтерпретації виявляється множинність сенсів.

Таке розширення тлумачення інтерпретації змінює надто вузьке уявлення про неї як лише про логіко-методологічну операцію перекладу математичних символів і понять на мову змістовного знання, як відшукування об'єктів, на яких можуть бути виконані, реалізовані досліджувані теорії або до яких вони можуть бути редуційовані за допомогою методу моделей (Л.А.Микешина, М.Ю.Опенков. Цитований твір. – С.35). Це розуміння інтерпретації було здійснене ще Л.Вітгенштейном, який вважав, що інтерпретація – це мислення, діяння, що стосуються будь-якої сфери людської діяльності, але перш за все – мовних ігор, лінгвістичної діяльності (Л.Вітгенштейн. Философские исследования. – С.299).

Представники західної постнекласичної філософії теж застосовують термін “інтерпретація” до своїх концепцій. Так, Д.Девідсон вважає інтерпретацію інструментом комунікації завдяки наявності в ній семантичних сторін. Причому, інтерпретація, на його погляд, зв'язана з певною конвенцією між співбесідниками, оскільки спільність переконань потрібна як основа для комунікації та розуміння. Він пише, що коли ми хочемо дати інтерпретацію, то спираємося на припущення стосовно загальної структури згоди. Тобто ми припускаємо, що більша частина того, в чому згодні один з одним, є істинною, але при цьому ми не знаємо, в чому ж полягає істина (Д.Дэвидсон. Метод истины в метафизике // Аналитическая

философия: становление и развитие. – С.344). Отже, вважаючи себе спадкоємцем саме аналітичної філософії, Д.Девідсон, по суті, рішуче пориває з аналітичною традицією в частині тлумачення процедури інтерпретування.

У зв'язку з широкою комп'ютеризацією науки і практики одним з різновидів сучасної інтерпретації стала так звана комп'ютерна інтерпретація. Так досліджуючи можливості моделювання нейронних сіток людського мозку за допомогою цифрового комп'ютера, Х.Дрейфус і Ст.Дрейфус, дійшли висновку, що будь-яку з таких сіток можна інтерпретувати в термінах ознак, наприклад, стосунків між людьми. Але при цьому ці ознаки повинні бути представленими у високо-абстрактних, а не буденних термінах, оскільки штучна нейронна сітка “навчена” певним асоціаціям (Х.Дрейфус, Ст.Дрейфус. Создание сознания vs Моделирование мозга: искусственный интеллект вернулся на точку ветвления // Там само. – С.426-427). Таким чином виявляється здатність комп'ютера тлумачити ту чи іншу поведінку людини на основі комп'ютерної інтерпретації нейронних зв'язків, притаманних їй мозку.

Розглянуті вище точки зору на співвідношення герменевтики та інтерпретації як методів пізнання вказують на спільність деяких їхніх рис. Проте, як видно, герменевтичні процедури тлумачення й розуміння природної мови текстів не зовсім збігається з проблемою розуміння в мові науки. Ця розбіжність викликана тим, що сучасна наука має справу з такими ідеальними об'єктами, які є чистими продуктами мислення й тому буває важко (або й неможливо) встановити їхню релевантність (відповідність) об'єктивній дійсності. Деякі дослідники даної проблеми розглядають не лише відмінність процедури тлумачення, розуміння в лінгвістиці та природничих науках, але й різницю між операціями розуміння та інтерпретації в обох цих формах дискурсу.

Очевидно, що пізнання (і знання) включає в себе процедури пояснення, тлумачення та розуміння, оскільки неможливо отримати нових знань, не зрозумівши значення попередніх або сутності досліджуваного об'єкта. Отже, в процесі наукового пізнання і герменевтика, й інтерпретація повинні поєднувати в собі зміст попереднього та нового знання, яке продукується за допомогою зазначених процедур, а також корелювати з соціально-історичною та культурною

ситуацією, в якій відбувається когнітивний процес. Цим вимогам тим більше має задовольняти процес застосування знань у різних соціальних практиках.

Процес розуміння не є однозначним, прямолінійним. Його, певною мірою, можна порівняти з явищем біфуркаційності в складних нелінійних системах, коли останні при певних умовах виявляють нерівноважність, нестабільність. І це не випадково, адже труднощі в розумінні відповідного матеріалу можуть бути викликані як історичними традиціями, так і специфікою логічного підходу до даного матеріалу. Відтак можна вважати, що герменевтика, як і інтерпретація, зв'язана з відтворенням однієї мовної системи в термінах і знаках іншої. Це означає, що процедури інтерпретації та герменевтики застосовуються у взаємодії гуманітарних та природничих наук. Даний висновок випливає з того, що, з одного боку, інтерпретація в природознавстві й математиці розуміється як надання значення відповідним науковим термінам, а з іншого – в природничих науках і математиці була виявлена їхня історичність, яка вимагає герменевтичного підходу до цілісного розуміння процесу розвитку науки.

Спільність властивостей герменевтики та інтерпретації нерідко приводять до того, що їх розглядають як тотожні операції. Іноді це виправдано (як, наприклад, у процесі прочитання історичних текстів, які вимагають не лише розуміння, але й інтерпретації змісту в термінах сучасності). Проте в деяких випадках таке ототожнення (як, наприклад, у процесі доведення істинності певної наукової теорії) може привести до викривлення істини та отримання невірних наукових результатів. Справа полягає в тому, що в науковому пізнанні самі поняття “розуміння” і “тлумачення” вимагають чіткості й точності, на відміну від більшої розмитості цих процедур в історичних, релігійних та літературних текстах.

Герменевтичний підхід у лінгвістичному дослідженні текста має ту специфіку, що тут має враховуватися не лише зміст останнього, але й використання в ньому відповідних мовних одиниць та правил оперування з ними, а також можливість адекватного перекладу цього текста з однієї мови на іншу. Лінгвістичне дослідження текста дещо відрізняється від його філософського дослідження. Г.-Г.Гадамер виробив специфічне поняття “*герменевтичне коло*

розуміння”, вважаючи, що в самому процесі розуміння тексту відсутній початок. Цей його висновок ґрунтується на тому, що “кінець визначає початок як початок кінець” (Х.-Г.Гадамер. Истина и метод. – С.546).

На його думку, процес розуміння постійно переходить від цілого до частин і від частин до цілого. Адже людина, яка хоче зрозуміти текст, постійно здійснює *накидання сенсу*. Як тільки в тексті починає прояснюватися якийсь сенс, вона робить попередній начерк (або ескіз) сенсу всього тексту в цілому. Але й цей перший сенс прояснюється в свою чергу лише тому, що людина з самого початку читає текст, очікуючи знайти в ньому той чи інший цілком певний сенс (Там само. – С.318). Тут слова “з *самого початку*” мають лише тимчасове, а не абсолютне, значення, оскільки відповідний текст досліджується у цілком визначеній історичній епосі, в якій функціонують свої типи розуміння, інтерпретації, своя форма мови тощо, якими користується дослідник.

Інакше відбувається власне *лінгвістичний* аналіз тексту. В цьому зв’язку М.Фуко зазначав, що кожен текст несе в собі риси, притаманні будь-якій історичній епосі. Для нього текст – це сукупність висловлювань, які мають відповідний сенс і побудовані згідно з певною структурою мови. Кожна мова складає певний багаж слів та інших засобів вираження. Але разом з тим “висловлювання (якими б багаточисельними вони не були) завжди перебувають у дефіциті стосовно того, що могло б бути висловлюванням у природній мові, стосовно необмеженої сполучуваності лінгвістичних елементів, виходячи з граматики та багатств словника, які є в нашому розпорядженні в дану епоху” (М.Фуко. Археология знания. – С.119-120). А отже, принцип невивистачання або ненаповнення поля можливих формулювань дослідники будуть розуміти таким, яким його відкриває мова. Тобто йдеться про те, що лінгвістичний аналіз висловлювань і тексту в цілому залежить не від інтуїції та вигадок дослідника, а від існуючого стану мови та її здатності пояснити сенс тексту. Часто при такому дослідженні тексту використовується *інтерпретація*, яку М.Фуко називає *способом реакції на бідність висловлювання і її компенсування шляхом збільшення кількості сенсів*.

Таким чином, лінгвістичне дослідження текста поєднує в собі обидві операції: інтерпретацію, яка породжує нові смисли текста, та герменевтичні процедури тлумачення й розуміння цих сенсів. Не можна вважати, що лінгвістичне дослідження текста суперечить його філософському аналізу. Адже сама мова вплетена в соціокультурну діяльність людей, тому в ній виражається відповідна історична епоха. А отже, *розуміння певного текста* вимагає від дослідника *розуміння* як структури й словникового запасу мови, якою написано текст, так і авторської мови, використання автором певного мовного стилю й мовних засобів. Такий підхід до тлумачення текста справді породжує *діалог* (в тому сенсі, як його розумів М.М.Бахтін) між читачем і автором та культурними сенсами епохи, в яку він творив текст.

Таке прочитання текста робить читача не лише співрозмовником автора, але й, деякою мірою, його співавтором, оскільки відбувається занурення дослідника в творчу лабораторію автора, де виявляється їхня творча спорідненість. С.Б.Бураго підкреслював у цьому зв'язку, що текст не може виступати як самодостатня, відмежована від людини словесна структура. Оскільки сутність мови криється в її суспільному походженні й соціально-культурному призначенні, вона всіляко чинить опір будь-якій операції її знелюднення. Тому кожен текст (зокрема, літературний) має розумітися як саме життя, що переживається й усвідомлюється філологом у його повноцінному діалозі з автором (С.Б.Бураго. Мелодия стиха. – С.109). Текст виражає усталену думку автора, яка, з одного боку, є особистісною, а з іншого – містить загальнолюдські засади (інакше мислення не може існувати). Саме завдяки останньому думка окремого автора може бути усвідомленою іншими людьми, зрозумілою їм.

Якщо *мистецтво мовлення* (“риторика”) є авторським стилем, то герменевтика є *мистецтвом розуміння* авторського мовлення і авторського стилю (Там само. – С.113). Проте читач разом з усвідомленням сенсу, вкладеного автором, виділяє й власний сенс відповідного текста, оскільки він, як і автор, має індивідуальні особливості сприйняття його змісту, свої уподобання, переконання тощо. Це й викликає іноді незначну, а деколи – й суттєву розбіжність у тлумаченні одного й того ж текста різними дослідниками, що сприяє більш

глибокому та широкому його розумінню (студенти можуть пригадати, наприклад, різні тлумачення творів Ф.М.Достоевського, Л.М.Толстого та інших письменників, яким, однак, притаманні й спільні оцінки описаних подій, персонажів і т.п.). Отже, лінгвістичний аналіз тексту “не повинен відриватися від його емоційного переживання, і в усякому випадку повинен враховувати це переживання як критерій правильності самого аналізу” (Там само. – С.115). Таким чином, лінгвістичний аналіз тексту не може бути лише дослідженням використаних мовних елементів, а має узгоджуватися з його герменевтичним аналізом, щоб усунути можливі непорозуміння. Адже, “завдання герменевтики й полягає в тому, щоб пояснити це чудо розуміння, яке є не якимось загадковим спілкуванням душ, а причетність до загального сенсу” (Х.Г.Гадамер. Истина и метод. – С.346).

Місце герменевтики в перекладацькій діяльності

Досліджуючи роль і специфіку використання герменевтичних засобів у різних видах соціальної практики, важливо конкретизувати проблему тлумачення й розуміння тексту стосовно перекладацької діяльності, оскільки в процесі неї феномен нерозуміння сенсу, вкладеного автором у відповідний текст, виникає особливо часто. Для цього необхідно згадати, що викладений відповідною мовою текст несе на собі відбитки культури даного народу, а використані в ньому слова нерідко бувають багатозначними. Звідси виникає розуміння того факту, що носії даної мови застосовують не лише прямі значення тих чи інших слів, але й їхні найменші відтінки, в тому числі й метафоричні значення. Тому перекладачеві слід бути особливо обережним із вживанням відповідних слів та словосполучень тієї мови, на яку перекладається даний текст, щоб не викривити (свідомо чи неусвідомлено) його сенс.

Звичайно, різні мови можуть не мати адекватних за змістом слів у своєму словниковому запаснику, тому перекладачі часто застосовують близькі за змістом слова власної мови. Це дещо змінює значення мовних виразів, що негативно впливає на адекватне розуміння цілого тексту й окремих його частин. Проте

інакше й не може бути, оскільки в процесі перекладу, з одного боку, відбувається синтез різних культур і їхніх мов, а з іншого – перекладач накладає власний погляд на описані в тексті події. Нерідко цей погляд є більш віддаленим в історичному часі, ніж авторський (адже частіше за все перекладаються тексти, що мають значущість для багатьох або й для всіх національних культур). Окрім того, перекладач не може *не переживати* текст, з яким працює, не сприймати його відповідно до особистих уподобань. А отже, зміст перекладу містить в собі не лише авторське бачення описуваних подій, але й світосприйняття та світорозуміння перекладача.

Нерідко можна зустрітися з різними перекладами одного й того ж твору (особливо історичного, філософського, релігійного, художнього), які по-різному висвітлюють одні й ті ж події, характери персонажів, навіть сутність одних і тих же концепцій. Зокрема, мислителі, що належать до різних напрямків філософствування й різних історичних епох, тлумачать зміст трактатів Платона, Арістотеля, Бекона, Спінози, Сковороди, Ньютона та інших філософів не лише з різних, а й навіть з протилежних світоглядних позицій. Тут, звичайно, відіграє свою роль недостатня чіткість формулювань деяких положень самих авторів, що сприяє їх неоднозначному тлумаченню. Але більшою мірою це зв'язано з неможливістю віднайти аналогів у тій мові, на яку перекладаються ці твори, а також з історичною відстанню, яка дозволяє перекладачам здійснити більш глибокий аналіз і віднайти в тексті більший сенс, ніж його вкладав автор.

Відомий лінгвіст А.Вежбицька зазначала, що при перекладі буває важко знайти відповідні слова в іншій мові тому, що соціально-культурні та історичні умови життя народу, на чію мову здійснюється переклад, не потребували певного слова. Зокрема, вона провела ретельний аналіз значення слова “свобода” і його аналогів в інших мовах – в російській, польській, англійській, латинській. Вона вказує, що дослідження цього слова характерне для філософської літератури, але досі не здійснене в лінгвістиці, хоча “лінгвістичний аналіз даного концепта (поняття. – Л.Д.) міг би скласти значну цінність” (А.Вежбицкая. Понимание культур через посредство ключевых слов. – С.211). Лінгвістичне дослідження слова “свобода” є важливим і для філософії, яка не здійснювала *порівняльного*

аналіза його значення в різних мовах. Це є прерогативою лінгвістики як науки. Проте здійснене А.Вежбицькою дослідження не носить суто лінгвістичного характеру: воно швидше базується на синтезі філософії, лінгвістики та культурології.

Отже, звернемось до проведеного нею аналізу, який показав, що англійське слово “freedom”, латинське слово “libertas” і польське слово “wolnosc” мають значення, які, по-перше, відображають різні явища в культурах відповідних народів, а по-друге, у зв’язку зі зміною історичних епох змінювали свої значення навіть у межах однієї культури. На думку А.Вежбицької, в самому слові “freedom” уже міститься деяка “точка зору”, яка закодована в значенні слова і складає важливий суспільний факт. Вона відображає пануючий у суспільстві світогляд і певною мірою увічнює його. Тому дослідниця вважає за необхідне, щоб у творах на такі теми як свобода, всі автори були б здатні відділити свою власну точку зору від точки зору, втіленої в лінгвістичних одиницях, таких як “freedom” (англійська мова), “libertas” (латинська мова) і “свобода” (російська мова) (Там само. – С.212). Це надасть об’єктивності проведеному ними дослідженню.

Не випадково власне дослідження вона починає з латини, оскільки слово “libertas” виникло саме в цій мові у період боротьби рабів проти особистої залежності від рабовласників (в той час ‘liber’ – означало людину, яка не є рабом). Це слово в першому наближенні можна тлумачити в дусі Ціцерона: “можливість жити, як ти хочеш”. Проте ця свобода не мала того сенса, що можна бути абсолютно позбавленим будь-яких обмежень і жити як забагнеться. Вона розглядалася як сумісна з обмеженням, тому римляни протиставляли “libertas” (помірну й обмежену свободу) – “licentia” (непомірній і необмеженій свободі, вседозволеності). Тут “libertas” має той позитивний зміст, що передбачає прийняття рішень самою людиною в межах можливостей, наданих суспільством.

Переходячи до аналізу англійського слова “freedom”, А.Вежбицька говорить, що лише на перший погляд може здатися, що воно тотожне латинському “libertas”. Проте вже найближчий розгляд його значення показує наявність розбіжностей у значеннях цих слів. Справа в тому, що в англійській мові “freedom” змінює значення залежно від його сполучення з іншими словами і

може, на відміну від латинського слова “libertas”, нести негативний зміст. Наприклад, у виразах “freedom from persecution” (“свобода від переслідувань”) або “freedom from tyranny” (“свобода від тиранії”) “freedom” має негативний сенс. Тому швидше за все англійське слово “freedom” перекладається так: *“якщо я хочу чогось не робити, я можу не робити цього”*. Цього не можна сказати про латинське “libertas” (Там само. – С.216). А.Вежбицька зв’язує цю відмінність з відповідними культурними традиціями римлян та англійців. Додамо від себе, що різне тлумачення й розуміння свободи названими народами зв’язане також з історичною відстанню між ними, яка нараховує більше 2000 років.

А в значенні “libertas” в сучасній англійській мові застосовується слово “liberty”, яке має позитивний сенс. Проте для англійської культури для позначення свободи більш характерним є слово “freedom”, оскільки воно спирається на *можливість вибору* незалежно від того, робимо ми щось для її здійснення чи ні. Іншими словами це можна тлумачити так: *“коли я щось роблю, я це роблю, тому що я хочу це робити”* (Там само. – С.219). Як пояснював цю ситуацію Дж.Локк, тим самим свобода полягає у здатності людини діяти чи не діяти відповідно до її вибору чи її волі. Тобто семантика англійського “freedom” відповідає ідеалу “ненав’язування”, який є провідним в англосаксонській культурі.

В американській же культурі відбулася заміна слова “liberty” словом “freedom”, коли політична свобода була вже завойована й пустила глибоке коріння (приблизно в кінці XVIII століття), що дало змогу тодішньому президенту США Бенджаміну Франкліну проголосити: “The sun of liberty is set” (“Сонце свободи закотилося”), в боротьбі за неї потреба відпала. На місці “sun of liberty” зійшло “sun of freedom” (як сонце економічної свободи). Як зазначає в цьому зв’язку А.Вежбицька, наслідком розвитку демократії в США стало зниження частоти вживання слова “liberty” і звуження його значення. Воно більшою мірою застосовується для характеристики свободи суспільства, а слово “freedom” – для позначення індивідуальної свободи людини (Там само. – С.222).

Значення російського слова “свобода” відрізняється і від латинського, й від англійського аналогів. А.Вежбицька вказує на те, що, не дивлячись на приєднання

до слова “свобода” прийменника “від”, його неможливо перекласти на англійське “freedom from”, як і навпаки. Наприклад, англійський вираз “freedom from interference” (“відсутність втручання”) не перекладається на російський вираз “свобода от вмешательства”, оскільки останнє російською (та й українською “свобода від втручання”) виглядає безглуздо. Не кажучи вже про переклад англійського виразу “freedom from hunger” (“відсутність голоду”) як “свобода від голоду”, що виглядає ще безглуздіше.

А.Вежбицька говорить про багатозначність російського слова “свобода”: по-перше, воно має значення боротьби за свободу, а по-друге – застосовується в значенні невимушеності, легкості деяких дій. Частіше за все в російській і українській мові це слово узгоджується з вивільненням, тобто зі словом “воля”, що дало А.Вежбицькій привід ув’язувати свободу з традицією пеленати дитину (Там само. – С.235). Отже, на відміну від “*libertas*” і “*freedom*”, “свобода” передбачає почуття щастя, викликане відсутністю якогось утиску (наприклад: “дихати вільно” або “дихати вільно”). Російський вираз “полная свобода” англійською мовою “full freedom” звучало б недоречно. В “свободі” відчувається широкий, безкрайній “простір”, в якому легко й вільно дихається. Такого відчуття не може передати англійська мова через застосування слова “freedom”. Це ж саме можна сказати й про латинське слово “*libertas*”.

В польській мові певним аналогом зазначених слів є слово “*wolnosc*”. Проте історичний досвід довготривалої боротьби польського народу за незалежність зв’язує його переважно з поняттям *національної незалежності*. І хоча воно застосовується в польській мові до характеристики особистої незалежності людини, воно має, за висловлюванням А.Вежбицької, піднесений характер і ніколи не застосовується до якої-небудь з “мирських”, морально нейтральних “свобод”. Для цього в польській мові використовується слово “*swoboda*”, яке є близьким за значенням до російського слова “свобода”, проте не тотожним йому, бо має тривіальне значення (Там само. – С.247). “*Wolnosc*” же застосовується у тих випадках, коли йдеться про питання “життя і смерті”.

Підсумовуючи проведений аналіз перекладу слів різних культур, А.Вежбицька зазначає, що “вони змінюють своє значення в контексті більш

широких змін у культурі й суспільстві” (Там само. – С.246). Отже, значення тих чи інших слів є чимось історично змінним, історично відносним й разом з тим у них є дещо, що здійснює вплив на подальший розвиток подій. Проте це “щось” саме по собі не визначає ходу цих подій, а лише відображає в них зміни та вносить ці зміни у власні значення, зберігаючи в собі й дещо від попередніх значень. За рахунок цього між значеннями слів спостерігається тісний зв’язок, виявлення якого дозволяє філософам, історикам, лінгвістам, культурологам та іншим спеціалістам досліджувати широкі історичні зміни в суспільному розвитку, “оскільки значення слів свідчать про історичні процеси та їхні інтерпретації” (Там само). Незамінними в цій справі є герменевтичні процедури тлумачення й розуміння. Вони дозволяють перетинати кордони між народами, їхніми мовами й культурними світами.

Пояснення, тлумачення, розуміння як герменевтичні процедури в системі вищої філологічної освіти

Проблема застосування герменевтичних та інтерпретативних процедур в різних суспільних практиках стосується також освітньої діяльності, зокрема, у системі вищої школи. Щоб зрозуміти важливість герменевтики в даній сфері, достатньо проаналізувати навчальні програми основних та спеціальних курсів з усіх дисциплін, які викладаються у вищих навчальних закладах. Аналіз показує, що специфічною ознакою сучасних вимог до освіти є розв’язання триєдиної задачі: 1) передачі знань викладачами; 2) засвоєння отримуваних знань студентами; 3) вироблення у студентів умінь самостійного набуття знань. Не можна сказати, що раніше ці задачі не ставилися перед вищою школою, проте кожна з них розглядалася переважно як самостійна, а тому спостерігався розрив між передачею знань та здатністю студентів до творчих самостійних пошуків у процесі навчання. Сучасні інноваційні підходи до підготовки спеціалістів з вищою освітою вимагають переосмислення форм та методів навчальної й наукової діяльності у вузах.

Ідеї сучасних університетів були закладені ще В. фон Гумбольдтом, який вбачав в університеті, з одного боку, моральну душу суспільства, а з іншого – джерело пошуку наукової істини. В зв'язку з цим він пропонував запрошувати для викладацької діяльності в ньому найбільш відомих вчених. Причому в Гумбольдтовій моделі університету кожна наука займає своє місце в системі, яка вінчає спеціалізацію. Захоплення однією наукою поля іншої може викликати лише збурення в системі. На його думку, сутністю університетської освіти є навчання через дослідження, в процесі якого вчені повинні залучати до науково-дослідницької діяльності своїх студентів. Отже, вже від народження сучасного університету йшлося про органічне поєднання власне наукової роботи по продукуванню нових знань з вищою освітою.

Вища освіта – це певна інтерпретація продукту високої науки, герменевтична процедура по прочитанню та адекватному розумінню її змісту майбутніми спеціалістами. Процес навчання, спосіб зв'язку студента та викладача – це не перекладання знань з однієї голови в іншу, не повідомлення, просвітництво та донесення готових істин. Це – нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого й зворотного зв'язку, солідаристичної освітньої пригоди, попадання (в результаті розв'язання проблемних ситуацій) в один самоузгоджений темпосвіт. Це – ситуація пробудження власних сил і здібностей того, хто навчається, ініціювання його на один з власних шляхів розвитку. Вона сприяє відкриттю студентом себе через співробітництво з самим собою та іншими людьми. Цим усувається лінійність, однобічність навчального процесу, певною мірою знімається його репресивний, примусовий характер.

Г.-Г.Гадамер дослідив етимологію терміну “освіта” й показав, що з самого початку свого виникнення “він найтіснішим чином зв'язувався з поняттям культури і означав у кінцевому підсумку специфічно людський спосіб перетворення природних задатків і можливостей” (Там само. – С.51). А його остаточне шліфування завершилося в XIX столітті, коли були усвідомлені відмінності між “культурою” й “освітою”, оскільки термін “освіта” означає *результат* процесу становлення буття людини, а не сам *процес* культивування (обробки) здатностей, закладених природою. Ще Г.Гегель писав (Г.Гегель. Работы

разных лет. Т.2. – С.61-67), що в цьому процесі людина пориває з безпосереднім і природним, оскільки цього вимагає від неї духовний, розумний бік її істоти. Відбувається піднесення людини до всезагальності, яке не обмежується теоретичною освітою, але охоплює сутнісне визначення людської розумності в цілому. Тому загальна сутність людської освіти полягає в тому, що людина робить себе в усіх відношеннях духовною істотою. З цього визначення він зробив висновок, що той, хто не вміє приборкувати свій сліпий, надмірний і безвідносний гнів, не може вважатися освіченою людиною. А тому приборкання природних пристрастей є працею, яка забезпечує піднесення людини над безпосередністю свого буття до всезагальності.

Погоджуючись з гегелівським визначенням сутності освіти, Г.-Г.Гадамер надавав особливого значення ролі мови. Він зазначав, що “кожен окремих індивід, піднімаючись від своєї природної сутності в сферу духу, знаходить у мові, звичаях, суспільному устрої свого народу задану субстанцію, якою він бажає оволодіти, як це буває при навчанні мовленню. Таким чином, цей окремих індивід постійно перебуває на шляхах освіти і його природність постійно знімається відповідно до того, що світ, у який він вростає, утворюється людською мовою і людськими звичаями” (Г.-Г.Гадамер. Истина и метод. – С.56). Тобто освіта людини супроводжується зануренням її в мову та мовленнєву діяльність свого народу. В цьому випадку відбувається не відчуження людини від своєї сутності, а повернення до самої себе як духовної істоти, але через відчуження від природних пристрастей як передумову повернення.

При створенні герменевтики як методології гуманітарних наук і як цілісної філософської концепції Г.-Г.Гадамер надавав значної уваги виясненню специфіки *філологічної герменевтики*. Він вважав, що, займаючись проблемами сутності *мови текстів*, вона прагне до пізнання викладеної в них істини. Це зв'язано, на його думку, з тим, що “при розумінні того, що передано нам історичною традицією, не просто розуміються ті чи інші тексти, а виробляються певні уявлення і досягаються певні істини” (Г.-Г.Гадамер. Истина и метод. – С.38). Виходячи з цього, ми спиратимемося саме на Гадамерівський підхід до застосування герменевтичних процедур у вищій філологічній освіті.

Філологія, на думку Г.-Г.Гадамера, виявляється розділом історичної науки, який займається дослідженням мови та літератури. Таке розуміння філології він обґрунтовував тим, що філолог у процесі вивчення літературних текстів стає істориком, бо, досліджуючи їх, він звертається до історичних вимірів. Для філолога *зрозуміти* – означає відвести даному тексту відповідне місце в історії мови, літературних форм, стилів і т.п. і в такому опосередкуванні ввести його в цілокупність історичного життя взагалі (Там само. – С.398). Але при цьому філолог співвідносить віднайдені в тексті літературні форми не тільки з авторським баченням, але і з власними переживаннями (хоч не завжди усвідомлює чи визнає цей факт). Таким чином, передана в тексті історична традиція набуває сучасного філологу звучання. А щоб при цьому не відбувалося викривлення змісту досліджуваного тексту, застосовуються герменевтичні процедури пояснення, розуміння та тлумачення. Вони займають особливе місце серед всього загалу форм і методів навчання та пізнавальної діяльності.

Процедура *пояснення* переважає в діяльності викладача, який мусить виробити вірну методику *передавання* змісту предмета вивчення студентській аудиторії. Проте перш ніж *пояснювати* відповідний матеріал студентам, викладач повинен сам адекватно *зрозуміти* його, щоб потім це *розуміння* донести до тих, хто навчається. Таким чином, в учбовому процесі відбувається *подвійне розуміння* одного й того ж текста: спочатку воно досягається викладачем, а потім – через *процедуру пояснення* – студентом. Очевидно, що тут пояснення виступає явищем другого рівня, підпорядкованого розумінню як явищу першого рівня, адже невірне розуміння сенсу текста викладачем приводить у кінцевому рахунку до неадекватного його розуміння студентом. Тобто процедури розуміння й пояснення в процесі навчання перебувають у нерозривній єдності: вони здійснюють зв'язок між знаком (або словом) і його значенням. Цей шлях пролягає через мову, оскільки вона служить *меті* розуміння.

Пояснення як основний метод навчання був характерний для всіх рівнів освітніх закладів на етапі культури модерну (з початку XVII століття до 70-х років XX століття). Воно ґрунтувалося на необхідності механічного засвоєння існуючих знань, переважно математичних та природничо-наукових. А з формуванням

гуманітарних наук, яке розпочалось у кінці XIX – на початку XX століття, і введенням їх вивчення в освітні програми, застосування лише цього засобу стало недостатнім. Стосовно гуманітарного знання цю прогалину заповнили герменевтичні засоби, які були перенесені в навчальний процес з історії, теології та історії. Цьому сприяв той факт, що питаннями освіти були стурбовані самі вчені, які стояли біля витоків формування герменевтики як методології гуманітарних наук. Зокрема, сам Г.-Г.Гадамер присвятив цій проблемі немало сторінок у своїй знаменитій праці “Істина та метод” і інших.

Його ідеї щодо застосування герменевтичних процедур у навчальному процесі були особливо сприйняті в кінці XX століття, коли розпочався перехід від культури модерну до культури постмодерну. Ці ідеї розвиваються нині як філософами, так і мовознавцями та літературознавцями. Так, німецький філософ П.Козловський наполягає на необхідності органічного поєднання процедур пояснення й розуміння в навчальному процесі, оскільки, на його погляд, пояснення – це лише механічне передавання знань від вчителя до учня, яке передбачає тільки прагматичний аспект знання. Він застерігає, що в навчанні “не можна обмежуватися повідомленням лише практичного, виконавчого знання й науковими поясненнями, оскільки звуження цілей освіти та виховання тільки до пізнання користі й влади виключає людей з процесів розуміння, наступного переживання й співпричетності до творчості в культурному та духовному житті” (П.Козловський. Культура постмодерна. – С.50). Тобто пояснення у П.Козловського є необхідним, але не достатнім засобом отримання знань, бо воно спрямоване тільки на зовнішню форму їх засвоєння. Для того ж, щоб отримані знання стали надбанням самого учня, треба доповнити процес *зовнішнього* сприйняття знань через *пояснення власним розумінням і переживанням* матеріалу, перевівши його у свій внутрішній духовний світ.

Процедура *розуміння* в навчальному процесі – це певна *репродукція*, яка ґрунтується на співвіднесенні змісту матеріалу, що вивчається, з початковим продуктом. Тобто це *реконструкція* студентом початкового сенсу відповідного тексту, яка впливає з життєвого моменту досліджуваної концепції. Вона може супроводжуватися поясненнями викладача, в процесі якого виникає *співрозуміння*

обома сенсу даного тексту, врешті-решт *порозуміння* студента й викладача, в якому виявляється також *відношення* обох до предмета вивчення. Оскільки філологічна освіта передбачає вивчення літературних, мовознавчих текстів різних історичних епох, то процес *розуміння* цих текстів породжує деякий *додатковий сенс*, не вкладений у текст автором, але віднайдений тим, хто його вивчає. Г.-Г.Гадамер назвав таке розуміння *артикулюючим*, вважаючи, що воно “включає в себе додатковий пізнавальний елемент порівняно з формою вираження його змісту” (Г.-Г.Гадамер. Істина и метод. – С.240). Артикулююче розуміння особливо характерне для вивчення іншомовного тексту.

Не менш важливою в навчальному процесі є ще одна герменевтична процедура – *тлумачення*. Г.-Г.Гадамер писав, що “тлумачення - це не якийсь окремий акт, що заднім числом і при нагоді доповнює розуміння; розуміння завжди є тлумаченням, а це останнє відповідно є експліцитна (прихована. – Л.Д.) форма розуміння” (Там само. – С.364). Таким чином, *тлумачення виступає внутрішнім структурним моментом розуміння*. Часто тексти, особливо художні, оперують різними символами та образами, які можуть по-різному тлумачитися. Це зв’язано з тим, що для процесу тлумачення характерні суб’єктивні почуття, переживання, емоції того, хто читає відповідні тексти, внаслідок чого відбувається творче осмислення й засвоєння прочитаного кожним індивідом. Проте це не означає, що в різних тлумаченнях не міститься нічого об’єктивного, оскільки текст передає деякі об’єктивні події, які мали місце в людській історії. Інша справа, що ці події можуть виражатися різними мовними засобами, які неоднаково сприймаються різними читачами. Різне тлумачення одного й того ж тексту приводить, на думку П.Рікьора, до конфлікту інтерпретацій. В таких випадках викладач і студент спільно звертаються до *змісту* самого тексту, ставлячи йому запитання й відшуковуючи в ньому відповіді на них.

Для сучасного етапу розвитку освіти найбільш характерним є метод діалогу між “Я” та “Іншим”. Він ґрунтується на застосуванні *логіки запитання й відповіді* в процесі дослідження тексту. Як зазначав Г.-Г.Гадамер, “вже те, що *пере-даний* нам текст стає предметом тлумачення, означає, що цей текст задає інтерпретатору запитання. Тому тлумачення завжди містить в собі суттєвий зв’язок з питанням,

заданим інтерпретатору. Зрозуміти текст – значить зрозуміти це питання” (Там само. – С.434-435). Звідси випливає, що дослідник мусить розширити горизонт тексту й зазирнути *за* нього. В свою чергу, зазирнувши за межі сказаного в тексті, він виходить за ці межі. Постановка питання частіше за все є більш складним процесом, аніж відповідь на нього, оскільки в запитанні формулюється нерозв’язана проблема, яка відкриває горизонт для подальшого пізнання й нового знання (згадаймо “Діалоги” Платона, в яких ставилося завдання пошуку істини).

На застосуванні діалогу ґрунтується не тільки процес вивчення текстів: увесь навчальний процес повинен бути переважно діалогічним, а не монологічним. При цьому слід відзначити, що *запитання* можуть бути: *прямі* або *непрямі*; *коректні* чи *некоректні*; *риторичні*; *запитання-прохання* та інші. Серед *відповідей* розрізняють *правильні* й *неправильні*; *прямі* та *ухильні*; *прості* й *розширені* та інші. Проте в межах діалогу неможливо класифікувати запитання й відповіді окремо одне від одного, інакше діалогічність зникає. Діалог характеризує відкритість процесу навчання, розкриття через запитання й відповіді особистісних якостей як викладача, так і студента. Г.-Г.Гадамер писав: “Хто хоче мислити, повинен запитувати... Зрозуміти запитання – значить поставити його. Зрозуміти думку – значить зрозуміти її як відповідь на деяке питання” (Там само. – С.441). Таким чином, метод діалогу переводить навчання в сферу інтерсуб’єктивності, коли набуття знань виступає як соціально значущий феномен, який сприяє утвердженню “комунікативної зрілості” (Ю.Хабермас) спільного проживання індивідів.

Герменевтичні процедури пояснення, розуміння й тлумачення мають свою специфіку у закладах освіти, де вивчаються іноземні мови. На це звернув увагу ще Г.-Г.Гадамер.. Він посилався на В. фон Гумбольдта, який уподібнював освоєння іноземної мови до завоювання нової позиції в баченні світу, оскільки в цьому процесі відбувається перенесення на іноземну мову свого власного світорозуміння та свого власного уявлення про мову, що не дозволяє повною мірою усвідомити досягнуте на цьому шляху (Там само. – С.511). Виходячи з цього положення В. фон Гумбольдта, Г.-Г.Гадамер і виробляв герменевтичний підхід до опанування іноземною мовою. Він вважав, що іноземна мова

репрезентує інший культурний світ, який відкривається в процесі її засвоєння. Проте цей інший світ не виступає простим предметом вивчення, предметом, у якому ми “розбираємося”, на якому ми “знаємося”.

У зв’язку з цим Г.-Г.Гадамер розрізняє два шляхи вивчення іноземної мови. Перший шлях – це опанування літературною іноземною мовою, щоб уміти нею розмовляти. В цьому випадку той, хто її вивчає, не знає предметного відношення до мови як такої, як феномену. Інший шлях вивчення іноземної мови – це дослідження її спеціалістом – філологом, для якого іноземна мова виступає матеріалом для історії мови або для порівняльного аналізу з іншими мовами. На думку Г.-Г.Гадамера, *вивчення творів іноземною мовою в школі веде до втрати ними життєвості самих творів*, оскільки в цьому процесі відбувається адаптація тексту до рідної мови.

Але разом з тим, “неможливо зрозуміти те, що говорить і має сказати нам цей твір, якщо він не звертається до вже знайомого й рідного, яке має бути опосередковане висловлюванням тексту. Вивчення іноземної мови є, таким чином, розширення сфери всього того, що ми взагалі можемо вивчити” (Там само. – С.511-512). Отже, адаптація іншомовних текстів є вимушеним засобом засвоєння іноземної мови, хоча при цьому втрачається безліч нюансів, якими так багата кожна мова. Але це перший етап на шляху вивчення іноземної мови та її граматики. Більш складним етапом є навчитися *розуміти її*, тобто вміти переживати той сенс, який у ній закладається. Герменевтика тут відіграє неоціненну роль, бо “герменевтичний досвід засвідчує, що вивчити іноземну мову і розуміти її – ці формальні навички – означають не що інше, як дозволити сказаному цією мовою сказати собі те, що воно говорить. Ми розуміємо сказане – це значить: воно претендує на нас самих (Там само. – С.512). Це буде неможливим, якщо ми не введемо в справу свого власного світобачення й світорозуміння.

Проте адаптація текстів при вивченні іноземної мови не повинна перетворювати цей процес на просту формальність, як це спостерігалось в попередні десятиліття, та спостерігається ще й тепер. О.Г.Рабінович вказує на основні помилки (Е.Г.Рабинович. Риторика повседневности: Филологические

очерки. – С.98-107), які були закладені в програмах і підручниках для середніх та вищих шкіл в 30-х – 80-х роках у Радянському Союзі. Основними з них вона вважає, по-перше, введення в тексти, подані в підручниках з іноземних мов, специфічних для радянської дійсності слів “піонер”, “комсомолец”, “колгосп”, “Радянська влада” та інших, які не вживаються в мовах відповідних народів (англійській, німецькій тощо). По-друге, підручники подавали тексти, зміст яких не мав нічого спільного з живою розмовною іноземною мовою, а отже, вони не давали умінь і навичок школярам та студентам говорити й розуміти по-іноземному. По-третє, так звані “розмовні теми”, які вводилися до навчальних програм, не давали справжніх уявлень про життя та культуру народів, оскільки в них ішлося переважно про звичаї, традиції, події тощо народів Радянського Союзу.

Ці помилки й стали причиною того, що радянські люди не знали іноземних мов (за незначним винятком досвіду спеціалізованих шкіл і факультетів іноземних мов). Спрямованість України на інтеграцію в європейську та світову цивілізацію вимагає суттєвого перегляду не лише програм і підручників з іноземних мов, але й нових підходів до їхнього вивчення, які повинні базуватися в тому числі й на герменевтичних процедурах, які сприяють входженню в культуру інших народів.

Ефективність вищої освіти передбачає *творчий підхід* до вивчення іноземних мов, взагалі до набуття та використання отриманих знань. Цьому може навчити лише викладач, який не тільки передає готові знання для засвоєння студентами, але й залучає їх до співпраці в процесі одержання знань, показуючи, якими шляхами йшов розвиток відповідної науки, які перепони долалися на цих шляхах. При цьому бажано, щоб викладач демонстрував і свої наукові здобутки, залучаючи студентів до проведення наукових досліджень. Тоді й освіта, не відстаючи від науки, буде змінювати свій зміст відповідно до зміни соціокультурних умов, здійснювати перехід від монологізму до діалогізму в навчальному процесі, виробляти уявлення про наукову й пізнавальну діяльність у вузі як простір взаємодіючих позицій викладача та студента.

Питання та завдання для самоконтролю.

1. Що означає термін “герменевтика”? В яких видах соціокультурної діяльності він застосовується?
2. Назвіть основні етапи становлення філологічної та філософської герменевтики. З іменами яких мислителів вони зв’язані?
3. Поясніть феномен розуміння у філософії та мовознавстві.
4. Як корелюють між собою розуміння й тлумачення як герменевтичні процедури?
5. Як визначає Г.-Г.Гадамер “герменевтичне коло розуміння”?
5. Співвіднесіть процедури герменевтики та інтерпретації.
6. Чи існує відмінність у застосуванні інтерпретації в природничих і гуманітарних науках?
7. Опишіть роль герменевтики в процесі перекладу іншомовного тексту.
8. Як співвідносяться терміни “філологічна герменевтика” та “філологічна освіта”?
9. Які риси притаманні поясненню як методу навчання?
10. Покажіть зв’язок між поясненням, розумінням і тлумаченням у навчальному процесі.
11. В чому полягає діалогічний підхід до процесу набуття студентами знань?
12. Для чого потрібні герменевтичні процедури при вивченні іноземних мов?

Список рекомендованої літератури.

1. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. – М.: ACADEMIA, 2000. – С.308-317.
2. Бураго С.Б. Мелодия стиха. (Мир. Человек. Язык. Поэзия.). – К.: Collegium, 1999. – С.110-119.

2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С.211-258.
3. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. – М.: Прогресс, 1988. – С.С. 50-56, 225-238, 364-442, 511-512.
4. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. – М.: Искусство, 1991. – С.7-15.
5. Гегель Г. Работы разных лет. Т.1. – М.: Мысль, 1970. – С.406.
6. Гегель Г. Работы разных лет. Т.2. – М.: Мысль, 1971. – С.61-67.
7. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 2000. – С.84-85.
8. Дрейфус Х., Дрейфус Ст. Создание сознания vs Моделирование мозга: искусственный интеллект вернулся на точку ветвления // Аналитическая философия: становление и развитие. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1998. – С.426-427.
9. Канке В.А. Основные философские направления и концепции философии науки. Итоги XX века. – М.: Логос, 2000. – С.54-71.
10. Микешина Л.А., Опенков М.Ю. Новые образы познания и реальности. – М.: РОССПЭН, 1997. – С. 34-35.
11. Рабинович Е.Г. Риторика повседневности. – СПб: Изд-во Ивана Лимбаха. – С.98-107.
12. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – М.: МЕДИУМ, 1995. - С.16-35.
13. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – М.: Республика, 1998. – С.3, 36-37.
14. Рорти Р. Философия и зеркало природы. – Новосибирск: Изд-во Носиб. ун-та, 1997. – С.235-263.
15. Современный философский словарь. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск: ПАНПРИНТ, 1998. – С.193-197.
16. Фуко М. Археология знания. К.: Ника-Центр, 1996. – С.119-120.
17. Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: Ad Marginem, 1997. – С.142-169. **З М**

І С Т

Передмова до другого видання	3
ВСТУП	5
ТЕМА 1. ЛЮДСЬКЕ БУТТЯ, МИСЛЕННЯ І МОВА	7
Поняття буття у філософії та лінгвістиці	7
Мовна практика і її філософська рефлексія. Проблема “Іншого” в мовному спілкуванні	12
Мисленнєва та мовна діяльність людини в культурно-історичному процесі	21
Єдність чуттєвого й раціонального, вербалізованого та невербалізованого в мовленнєвій сфері людського спілкування	29
ТЕМА 2. ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ МОВИ І МОВЛЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ ТА ЛІНГВІСТИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ	38
Витоки протиставлення мови та мовлення	38
Діалектичний характер зв’язку мови і мовлення в різних соціальних практиках	44
“Міграція” термінів як соціокультурний феномен	50
ТЕМА 3. КОРЕЛЯЦІЯ ПОБУТОВОЇ МОВИ ТА МОВИ НАУКИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	59
Побутова мова як джерело формування наукових термінів	60
Маргінальність понять і термінів у міждисциплінарних науках	67
Трансформація змісту наукових термінів у процесі їх повсякденного вжитку	72
ТЕМА 4. СЛОВО ТА ЙОГО СЕМАНТИКА	79
Співвідношення терміну, знака, символу і значення у філософії та мовознавстві	79
Роль референції у визначенні змісту слова	86
Проблема однозначності й багатозначності слів: соціокультурний та культурно-історичний контексти. Текст і контекст	94
ТЕМА 5. ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП МОВОЗНАВСТВА	104
Становлення і розвиток герменевтики як напрямку філософствування й гуманітарних наук. Феномен розуміння	105
Герменевтика та інтерпретація. Герменевтичний підхід у процесі лінгвістичного дослідження тексту	112
Місце герменевтики в перекладацькій діяльності	119
Пояснення, тлумачення, розуміння як герменевтичні процедури в системі вищої філологічної освіти	124
Методичні рекомендації до семінарських занять з курсу “Філософські проблеми мовознавства”	135
ЗМІСТ	164